

Osmanlı'dan Günümüze İktisadi Düşünce ve Bediüzzaman

Osmanlı Devleti, sadece ülkemizde değil dünyada, artan bir ilgi ile incelenmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivine beş-altı sene önce üç-beş araştırmacı gelip gitmekte iken, bugün yerli ve yabancı araştırmacılarla dolup taşmaktadır. Çok geniş topraklarda, çok kültürlü bir toplum yapısı ile altı asır gibi uzun bir süre dünya medeniyetine çok büyük katkısı olmuştur Osmanlının. Adaleti, hoşgörüsü, vakıfları ve Ahi teşkilatları ile oluşturduğu dengeli sosyal yapısının çok daha iyi anlaşılması belki de dünyanın geleceği açısından çok önemlidir. Çünkü çağımızda hakim olan Kapitalizm, Komünizm ve Faşizm gibi ideoloji ve sistemler dünya dengelerini iyice bozmuş, iki dünya savaşını netice vermiştir.

Osmanlı Devletinin,—özellikle gelişme döneminin—adalet, hoşgörü, maddeten ve manen dengeli insan ve toplum yapısı açısından ilgi uyandıran, günümüzde de örnek olabilecek bir idare-sosyal yapısı vardır. Fakat gerileme döneminden itibaren bu yüksek değerlerin ve dengelerin yavaş yavaş bozulmaya başladığını, Ortaçağı kapatıp Yeniçağı açan bir milletin özellikle iktisadi olarak “Ortaçağlaşma” gibi bir zihniyet yapısı içersine düştüğünü görmekteyiz. Tarihi öğrenmekten bir amaç ibret almaksa, geçmişi doğrusu ve yanlışı ile olduğu gibi ortaya koymak gereklidir. Türkiye’de bu konuda ifrat ve tefrit vardır. Bir yanda Batıcılık adına—Batının anlamaya çalıştığı—Osmanlının değerlerini göremeyenler olduğu gibi, diğer yanda Osmanlıyı en ufak bir tenkide bile tahammül edemeyenler vardır. Osmanlı devletinin bir çok güzelliklerine hayran olduğumu belirttikten sonra, iktisaden geri kalışındaki zihniyet yapısı üzerinde duracağım.

Ortaçağda iktisadi zihniyet ve Avrupa da reform, rönesans hareketi

1071 zaferinden sonra Anadolu’ya yayılan Türk halkının çoğunluğunu göçebe Oğuzlar teşkil etmekteydi. İktisadi hayat hayvancılığa, yaylacılığa dayanıyordu. Gerek göçebe hayatı yaşayanlardan, gerekse fethedilen yerlere iskan politikası ile zorunlu göçe tabi tutulandan, tekke, cami, medrese ve bunları yaşatan vakıflar yoluyla, birer Türk şehri teşekkül ettiriliyordu. Esnafa, Ahi Teşkilatına dayanan iktisadi faaliyetlerle aynı zamanda o yerlerin şehirleşmesi ve Türkleşmesine çalışılıyordu.

13. asırda Anadolu, Ege, Marmara tamamen Türklerin egemenliğine geçtiğinde, Sinop ve Antalya, önemli ticaret limanları haline gelmişti. Ticaret, Orta Anadolu’ya doğru sarmıştı. Türk dokumacılığı Bizans dokumacılığından üstün duruma gelmişti. Batılı tüccarlar, Bizans’ın Rum ve Hristiyan mezhepli aha-lisini sömürüyordu. İstanbul’un fethi ile İtalya’nın ticaret kolonileri çekip gittiler. Bizans’ın tüccarları da bu sömürü ve gasp-lardan kurtularak daha emniyetli bir iş ha-yatına girdiler. Çiftçileri köleliğe zorlayan, Bizans aristokrasisi yok oldu; fakat Türkler, yeni rejimde, askerliğe ve memuriyete sürüklendiler. İtalyan ticaret kolonilerinin de gitmesiyle emniyete kavuşmuş bir tüccar sınıfı türedi. Fakat bunların çoğunu Hristiyan ve Yahudiler teşkil ediyordu. Bunlar devamlı kuvvetlenmekte idi.¹

Gelişme döneminde iktisadi hayatın endüstri kolları olarak tarım, hayvancılık, küçük el sanatları, zenaat, demircilik, dericilik, dokumacılık, çinçilik, gemi ve silah yapımını sayabiliriz. Bu ürünlerin bir kısmı Avrupa'ya ve Arap ülkelerine de satılabilmekteydi. 16. ve 17. yy.da Osmanlı'da sanayi Batı'dan üstün idi. Baharat, ipek ve kürk ticaretini Osmanlı elinde tutuyordu. Kervansarayların, ticaretin güven ve selamete yapılmasında pek çok katkısı vardı.

Gerek Batı'da, gerekse Osmanlı Devleti'nde, Ortaçağ'da, her bakımdan hakim olan zihniyet, ekonomi dışı değerlere dayanıyordu. Başta, büyük toprak mülkiyeti ve toprağa dayalı hakimiyet şekli, yine toprağa dayalı bir rütbe ve mansıp silsilesi vardı. Toprağa dayalı kalındığı sürece, paranın ve genellikle menkul değerlerin ikinci planda olduğu, aynı iktisat şekli geçerli idi. Müteşebbis olarak, küçük işletme ve esnaf loncaları vardı.²

İnsanlığın henüz dünyevileşmediği, paranın sadece bir araç olduğu, idealizmin ve ahlak ilkelerinin çok üstün olduğu bir dönemdi, Ortaçağ. İktisadi ilişkilerde güven unsuru ve dengeli davranış hakimdi. Yani ihtiyaç kadar üretim yapılmaktaydı. Ve üretici, malını satacağından emindi. Büyük bir kazanç hırsı olmadan, herkes kendine bir gelir temin etmekteydi. Usta-çırak ilişkilerinde ekonomik faktörlerden çok, dini ve moral faktörler hakimdi.³

Ortaçağ'dan sonra, Yeniçağla birlikte Avrupa ve Osmanlı'da, iki farklı zihniyet gelişmişti. Avrupa'da İtalyan Leonardo da Vinci. İngiliz Thomas More gibi entelektüellerin öncülüğünde düşünce alanında, "Rönesans" gerçekleştirilmiş ve Antik düşüncenin yeniden dirilişiyle, uygarlığın yeniden doğuşu amaçlanmıştı. Bunun sonucunda maddeci düşünce, ideal düşüncenin yerine geçmişti, para artık ön plandaydı. Böylece zenginleşme hırsı, kazanç hırsı ve lüks ihtiyaçlar önemli hale gelmişti.⁴

Daha sonra, bilindiği gibi Luther, yeni bir Hristiyanlık yorumu getirmiştir. "Allah, zengini sever" diye zenginliği teşvik ettiği ve mistik, skolastik bir kilise taassubuna karşı çıktığı için, iktisatçılar Kapitalizmi onunla başlatırlar. Neticede 15. yy.da ticari Kapitalizm gelişmiştir. İlk kapitalistler, Avrupa'nın gangsterleri olmuştur. Afrika'nın, Amerika'nın tabii kaynaklarını Avrupa'ya taşımışlar ve kölelerin kanı üzerinden zengin olmuşlardır. 1830'lardan itibaren ise Avrupa'da, sanayi devrimi gerçekleşmiştir. Avrupa, maddeten çok güçlenip dünyayı etkisi ve sömürgesi altına almıştır. Bu arada gelişen Pozitivizm, maddi çıkar hırsıyla birlikte manevi değerleri birer birer yıkmıştır. Kısaca, Avrupa'nın materyalist medeniyeti insanlığın maddi-manevi dengesini bozmuş, bütün değerlerinden koparmış, tüketim ve eğlenceyle avunan bir insan tipi yetiştirmiştir. Kapitalizm, iktisaden de küçük bir sömürü sınıfı doğurmuş, büyük insan kitlelerini sefaletle sürüklemiştir. Batı medeniyeti heves, his, heva, rekabet ve tahakküm üzerine yürüyen bir mahiyet almıştır. Bu bakımdan da mensuplarının saadetini temin edememiş, bunalımlara ve ihtilallere sebebiyet vermiştir. Bu hususiyetleri ile insanın yaşama şartlarını ve ihtiyaçlarını ağırlaştırıp çoğaltmıştır. Moda ve buna benzer alışkanlıklarla zaruri olmayan ihtiyaçları, zaruret derecesine çıkarmış ve böylece israf kapısını açmıştır. Maddi meşguliyetler içinde boğduğu insanı, manen ihmal ve huzursuz etmiştir. İnsanın en mühim yönü olan dini ve manevi ha-yatıyla ve moral ihtiyaçlarıyla ilgilenmemiş, adeta esir duruma getirmiştir. Bunun içindir ki; "medeniyetteki maksud-u hakiki olan, istirahat-i umumi ve saadet-i hayatiye bozulmuştur."⁵ Çünkü, "İnsandaki kuvve-i akliye, Sâni (Allah) tarafından tahdit edilmediğinden ve insanın cüz-i ihtiyarisiyle terakkisini temin etmek için bu kuvveler başıboş bırakıldığından, muamelatta zulüm ve tecavüzler vukua gelir. Bu tecavüzleri önlemek için cemaat-i insaniye, çalışmalarının semerelerini mübadele etmekte adalete muhtaçtır. Lakin her ferdin akli, adaleti idrakten aciz olduğundan, külli bir akla ihtiyaç vardır ki, fertler o külli akıldan istifade etsinler."⁶

Osmanlı Devleti'nin iktisaden geri kalmasının sebepleri

Buna karşılık, Yeniçağla birlikte Osmanlı Devleti'nde, tersine bir gidiş vardı. Batı'da, Luther'in topluma verdiği motivasyon ve şevkle, yeni zamanlar diye adlandırılan ve gerçekten de bütün hayat sahalarında yenilenme olurken, Osmanlı'da "Ortaçağlaşma" denilen bir zihniyet gelişi-yordu. Parlak bir ticaret sona ermiş, teşebbüs olarak "esnaflaşma", değer anlayışı olarak da kapanma ve katılaşma; en küçük bir yeniliğe göz yummayan meslek ve sanat taassubu, "gelenekçilik" hakim olmaya başlamıştır. Ayrıca ağalık ve efendilik şuuru toplumda gelişmiş, kendini gündelik iktisadi kaygıların üstünde görmeye alışık, üretimi ve değer yaratmayı kendinden başkalarının sırtına yüklenmiş görmek isteyen insan tipi ortaya çıkmıştır.⁷

17. yüzyıldan itibaren Osmanlı devletinde her bakımdan gerileme dönemi başlamıştır. İktisadi olarak Avrupa'daki

Yeniçağın iktisadi gelişmelerine ayak uyduramamış, rekabet yönünden adım adım sönmeye başlamıştır. Pre-kapitalizm denilen ticari kapitalizmin Avrupa’da gelişmesi ile Avrupalı tüccarlar, Türk pazarlarındaki yerli sanayinin ihtiyacı olan hammaddeleri Avrupa’ya taşıyıp, mamul maddelerini daha ucuza satarak, Osmanlı’nın rekabet gücünü her geçen gün azaltmıştır. Ayrıca, ülkeye giren maddeler içerisinde, zenginlere hitap eden lüks malların çoğunlukta olması, üretimden ziyade tüketime yönlendirilen bir toplumu işaret etmektedir.

Osmanlı’nın, iktisaden gerilemesinin başlıca sebepleri şunlardır:

1- Gerçekten üretimi ve kaliteyi denetleyen bir sosyal işlev gören Ahilik gibi sivil esnaf kurumları, sanayi gelişmesinde pek başarılı olamamıştır. 17. yy.da Batı’da sanayi manifaktür düzeyinde gelişmeye başlayarak, sanayi devrimini gerçekleştirmişken, Osmanlı sanayii küçük el sanatlarını, Ortaçağ düzeni içerisinde yürütmek istiyordu. Ayrıca, tekelci yaklaşımları yeniliklere ve gelişmelere açık değildi. Oysa İslam’ın ön gördüğü iktisadi faaliyetlerin ahlaki ve vicdani boyutunu, bu esnaf kurumları vermektedir. Gerileme döneminden itibaren bu değerler azalmış, menfaat ve tekellilik başlamıştır.

2- Osmanlı ilerlemeye de istekli olmayan bir anlayışa sahipti. Çünkü refah durumu Avrupa’ya göre çok iyiydi. Kendilerinin Batılı’dan üstün görüyordu. Ayrıca, Türk insanı ile Avrupa insanının arasında “madde” karşısındaki tavır ve tahayyüllerinde, adeta bir uçurum vardı. Batı’nın insanı, maddeye her cihetten sahip olmaya çalışırken, Osmanlı insanı maddeyle arasında tekamüle kapalı, sabit bir mesafe koymaktaydı. Avrupalı, mad-deye sahip olma adına bilimsel deneylere geçmiş, eşyaya ait hakikatleri aramaya yönelmişti.⁸

Oysa İbn Haldun; “tarihte daha ziyade, ‘eşyanın hakikatine ermek’ gerekir. Bu ise bir oluş ve bozuluş aleminde, bir kevn ve fesat diyarında vukua gelen hadiselerin esasını aramak, illetlerini bulmakla olur” demektedir.

3- Osmanlı, toplum hayatini bireye dayanmadan sürdürmüştü. Zira, Osmanlı ekonomik gerçeğinde, “şahsi teşebbüslerle ferdi servetler meydana gelmemiştir.”⁹ Aslında İslamiyet’in, “kelime-i şahadet”le ve “İnsan için ancak, çalıştığı kadarı vardır” gibi ayet-i kerimelerle ifadesini bulan libe-ral ve ferdiyetçi yönü gelişmemiştir.

4- Bazı devlet idarecilerinin kifayetsiz-liği ile beraber, ilmiye sınıfından bazılarının telkinatlarının, iktisadi gelişme üzerinde olumsuz rolü olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Kınalızade, Müslümanları ticaretten ve müteşebbislikten ziyade, el işçiliğine teşvik ediyordu. El işçiliğini; sahibini soygun ve vurgun peşinde koşturmayan, dilencilikle yüzünü yere getirmeyen, ifrattan, tefritten de uzak olduğu için “vasat ve itidal” ölçüsüne en fazla yaklaşan ve o yüzden de en çok övülmeye hak kazanan, geçinme tarzı olarak gösteriyordu.¹⁰ Bediüzzaman, eskiden zengin olan İslamların, şimdi fakara olmalarındaki hikmeti soranlara, şu cevabı verir:

“İki sebebi biliyorum: Birincisi: (İnsan için ancak, çalıştığının karşılığı vardır. Necm Sûresi, 53:39.) olan ferman-ı Rabbanî’den müstefâd olan meyelân-ı sa’y ve (Çalışıp kazanan, Allah’ın sevdiği bir kuldur) olan fermân-ı Nebvî’den müstefâd olan şevk-i kesb, bazı telkinat ile o meyelân kırıldı ve o şevk de söndü. Zira İlâ-yı Kelimetullah şu zamanda maddeten terakkiye mütevakıf olduğunu bilmeyen ve dünya (Âhiretin tarlası olması...) cihetiyle kıymetini takdir etmeyen; ve Kurûn-u vusta ve Kurûn-u uhrânın ilcaatını tefrik eylemeyen ve birbirinden gayet uzak, biri mezmum ve biri memduh olan tahsil ve kışbde olan kanaatıyla, mahsul ve ücretteki kanaatı temyiz etmeyen ve birbirinden nihayet derecede baîd, hattâ biri tembelliğin ünvanı, diğeri hakikî ihlâsın sade fi olan iki tevekkül—ki, biri, meşîetin muktezâsı olan esbab arasındaki nizama karşı temerrüd hükmünde olan, tertib-i mukaddemattaki bir tevekkül-ü tembelâne; diğeri, İslâmiyetin muktezâsı olan, netice itibarıyla gerdendâde-i tevfiğ olarak vazife-i ilâhiyeye karışmamakla terettüp-ü neticede mü’minâne tevekküldür—ikisini birbiriyle iltibas eden ve “Ümmetî! Ümmetî!” sırrını teferrüs etmeyen ve (İnsanların en hayırlısı onlara en faydalı olandır. el-Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ, 2:463; el-Münâvî, Feyzü’l-Kadîr, 3:481, hadis no: 4044.) hikmetini anlamayan bazı adamlar ve bilmeyen bir kısım vâizlerdir ki, o meyelânı kırdılar, o şevki de söndürdüler.

“İkinci sebep: Biz, gayr-ı tabîi ve tembelliğe müsait ve gururu okşayan imâret maişetine el atıp, belâmızı bulduk.

“Maişet için tarik-ı tabîi ve meşru ve zîha-yat, san’attır, ziraattır, ticarettir. Gayr-ı tabîi ise, memuriyet ve her nev’iyle imârettir. Bence imâreti, ne nâm ile olursa olsun, medâr-ı maişet edenler bir nevi cerrar ve aceze ve seeledir—fakat

hilebaz kısmında... Bence memuriyete veya imarete gi-ren, yalnız hamiyet ve hizmet için girmelidir. Yoksa, yalnız maişet ve menfaat için girse, bir nevi çingenelik eder. Haşiyeye İşte, memuriyet fil-cümle ve askerlik bilcümle bizde olduğu için, servetimizi israf eline verip neslimizi etrafa saçıp zâyi ettik. Eğer öyle gitseydi, biz de elden giderdik. İşte onların asker olması, zarurete yakın bir maslahat-ı mürseledir. Hem de mecburuz. Mesâlih-i mürsele ise, İmam-ı Mâlik mezhebinde bir illet-i şer'îye olabilir.”¹¹

Tanzimat sonrası Osmanlı'da Batıcı iktisat anlayışları ve tepkiler

Batılı anlamda iktisadi düşünce, Tanzimatla birlikte gündeme gelmiştir. Mısır'da Mehmet Ali Paşa sorunu gibi siyasi sorunlar, diğer yandan Avrupalılaşı-mak adına serbest dış ticaret politikası be-nimsenmiştir. Ülke 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile Avrupa'nın sanayi ürünlerinin pazarı haline gelmiş, bunun sonucunda, rekabet edemeyen küçük sanayi yok olmuştur. Halbuki, Almanya'da List'in, Amerika'da Cary'in himayeci milli iktisat politikaları, Osmanlı için de zorunlu idi. Almanya ve Amerika, ülkelerinin gelişmekte olan ekonomilerini sanayisi gelişmiş olan İngilizlere karşı korumuşlardır.

Liberal iktisat anlayışı gereği, serbest dış ticaret politikaları ile Tanzimatçılar küçük sanayii yok ettikleri gibi, sanayi inkılabı daha çok iyi anlaşılmamış, tarıma dayalı iktisat politikalarına ağırlık ve-rilmişti. Yabancıların da bu yönde telkinatları vardı.

1839-1840'larda, Osmanlı Devleti'nde bulunan bir İngiliz gazeteci, “sizin toprağınız geniş ve verimli, havası güzel, siz tarıma önem verin” gibi telkinlerde bulunmuş, 1870'lerde Ohanes Paşa (Maliyeye ve iktisada yön verenlerde) bu telkinatı kabul etmiş ve devam ettirmiş.¹² İttihat ve Terakki döneminde Maliye Bakanı olan Mehmet Cavit de (Yahudi asıllıdır) tarıma dayalı iktisadi savunmuştur. Ancak, I. Dünya Savaşı yıllarında, sanayideki gelişmenin gücü ve önemi anlaşılmıştır.

1916 yılında yayımlanan İktisadiyat Mecmuasında, Tekin Alp: “Harb-i Umumi bize mühim bir ders vermiştir. Bugün artık bütün milletler anlamışlardır ki bir memleketin ruhu, asar-ı hayatı, medar-ı kuvvamı iktisadiyattır. Top, tüfek kuvvetinden evvel, kuvve-i iktisadiyenin tesirâtı gelir. Bundan dolayı her yerde, devlet iktisadiyatına yeni istikametler veriliyor. Her yerde, yeni yeni iktisadi teşkilat vücuda getiriliyor. Devlet, bugüne kadar müdafa-i nefis ile uğraşırken, memleketin iktisadiyatı kendi kendine yükselmezdi. Ne ziraat hal-i iptidaiyeden kurtarılabilmiş ne de sanayi tesis edilebilmiştir.”¹³

Avrupa'nın teknolojisi transfer edilemiyordu, fakat kültürel kavramları Avrupa'ya tahsile giden yeni aydın tiple-rince kolayca benimseniyordu. Bryan S. Turner, bu noktaya işaret ederek şunları yazmaktadır: “İslam reformu, dışsal askeri ve kültürel tehdide bir tepkiydi. Osmanlı üstünlüğünün çözülmesi bağlamında İslam reformu, dıştan doğan ve ithal edilen bir Kapitalizmin sosyal sonuçlarını meşrulaştırmak ve haklılaştırmak için, Avrupalı güdüler, var olan kültürel kavramlara tercüme etmeyi içeriyordu.

“Bu nedenle İslam'ın “Protestan Ahlakı” bir kopyaydı. İslam reformunun başlıca liderleri ya Avrupa'da eğitilmişlerdi veya Avrupalı çözümleme geleneklerini kabul etmişlerdi. Paris, entelektüel dünyalarının merkezini oluştuyordu. Bir anlamda İslam reformunun üstadları Rousseau, Comte, Spencer ve Durkheim'dı. Weber'in İslam reformuyla doğrudan bir bağlantısı yoktuysa da, Protestan Ahlakı tezi kabaca İslam toplumuna uygun görül-meye başlandı. Çünkü Müslüman reformcular, ‘modern ve akılcı bir kapitalist toplum’ sayılan bir Avrupalı görüşü kabul etmeye başladılar.”¹⁴

Abdulhamid dengeli bir iktisat politikası gütmüş, Avrupalılaşımanın milli iktisat ve milli kültürün korunarak yapılması gereğini vurgulamıştır. Başta demiryolları olmak üzere, bir çok iktisadi gelişmeler, bu dönemde olmuştur.

Liberal düşüncenin sonuç vermediği kısa sürede görülmüş. Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp gibi teorisyenlerin de etkisiyle, milli iktisat anlayışı ön plana geçmiştir. Liberal düşünce, kapitülasyonlarla ayrıcalıklı kılınan, gayri Müslimlerin işine yaramıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında dış iktisadi ilişkilerin de kesilmesi ile Osmanlı, kendi kaynaklarına doğru yöneltmişti.¹⁵ Tanzimat sonrası Batıcı Osmanlı aydınları, materyalist veya ırkçı anlayışlara dayanan, iki asırdır sadece, dünyada küçük bir zümreye hizmet eden iktisat anlayışlarını ülkeye getirmeye çalışmıştır. Bunlardan en ehveni olan milli iktisat politikası, İkinci Meşrutiyetle temelleri atılıp, bugün halen uygulanan iktisat politikasıdır. Temel felsefesi,—Yusuf Akçura'nın dediği gibi—Türkler kendi içlerinden Avrupa sermayesinden de istifade ederek “sermayedar bir burjuva sınıfı” çıkaramayacak olursa, Türk topluluğu çağdaş bir devlete ilelebet dönüşemez.¹⁶ İttihatçıların bir kısmı, Alman tarihçi

okulundan esinlenerek ve kimliklerinde de henüz yok olmamış olan “manevi değerlerin de göz ardı edilmemesini” istiyordu. İktisadi gerçek aranırken, salt maddi boyutla yetinilmemeli, manevi unsurların da etkisi değerlendirilmelidir. Birey ve insanlık arasında ulus denilen bir gerçek vardır. Bir ülkede ihtiyaç ve menfaat ortak bir nitelik taşımalı, birey ortak çıkar uğruna her türlü özveride bulunabilmelidir. Vicdan ve milli şuurun olmadığı yerde, milli iktisattan söz edilemez.”¹⁷

Avrupa’nın, iktisadi hayattan vicdanî ve ahlakî değerleri yok eden vahşi kapitalist anlayışına ve Osmanlı’daki yanlış telkinatlara en yüksek sada ile karşı çıkan kişilerin başında gelen Bediüzzaman, iman cephesini tahkim etmeye çalıştığı gibi, maddeten de Avrupa’yı geçmemiz gerektiğini vurgulu-yordu. Her bir mü’min, “İla-yı Kelimetullah” ile mükelleftir. İla-yı Kelimetullah bu zamanda maddeten terak-kiye mütevakıftır. Zira ecnebler fûnun ve sanayi silahıyla bizi istibdad-ı manevileri altında eziyorlar¹⁸ diyordu. Bu şuura erişmiş, maddi ve manevi cephesi kuvvetli bir nesl-i cedid’in yetiştirilmesini arzu edi-yordu: “Vicdanın ziyası ulum-u diniyedir. Aklın nuru, fûnun-u medeniyedir. İkisinin imtizacıyla hakikat tecelli eder. O iki cenah ile talebenin himmeti pervaz eder. İftirak ettikleri vakit; birincisinde taassup, ikincisinde hile, şüphe tevellüt eder.”¹⁹ “Sureten medeni ve dinde lakayt ve fikren mazinin en derin derelerinde olanları camiye davet ediyorum. İşte ey iki hayatın ruhu hükmünde olan İslamiyet’i bırakan, iki ayaklı mezar-ı müteharrik bedbahtlar, gelen neslin kapısında durmayınız mezar sizi bekliyor; ta ki hakikat-ı İslamiyeyi kâinat üzerinde temeyyüz edecek olan nesl-i cedid gelsin.”²⁰

Yine Bediüzzaman, “Hristiyanlığın malı olmayan medeniyeti ona mal etmek, İslamiyetin düşmanı olan tedenniye ona dost göstermek, feleğin ters dönmesine delilidir.”²¹ diyerek dinin, çalışmayı ve üretmeyi engellemediği görüşünü savunmuştur. Şöyle ki: Beşerin saadet-i hayatiyesi iktisat ve say-ü gayrettedir. Sa’y (emek) asıl esastır. Yani iki temel ilke çalışmak, üretmek ve iktisatlı olmak, israftan kaçınmaktır. Bediüzzaman, Necm suresinin 39. ayetinin “teşebbüs-ü şahsiyeyi teşvik ettiğini” belirtmiş, “servet-i insaniye zalimlerde toplanamaz, ellerinde saklanamaz” diyerek bir emekçi sınıf ve burjuvazi sınıfının doğmaması gereğini vurgulamıştır. “Garp medeniyeti... Kur’an’ın kanun-i esasisi olan, vücub-u zekat, hurmet-i riba (faiz yasağı) vasıtasıyla, avamın havassa karşı itaatini ve havassın avama karşı şefkatini temin eden o kudsi kanunu bırakıp, burjuvaları zulme, fukaraları isyana sevk etmeye mecbur etmiş, istirahat-i beşeriye zir-ü zeber etti.”²² ifadeleriyle mevcut ekonomik sistemi eleştiren Said Nursi, başka bir yerde, sosyal hayatın diğer hastalığını şu şekilde tespit eder: “Beşerin hayat-ı içtimaiyesinde, bütün ahlaksızlığın ve bütün ihtilalatın menşei iki kelimedir. Birincisi; ben tok olduktan sonra başkası açlıktan ölse bana... ikincisi; sen çalış ben yiyeyim.”²³

Bu tahlilleriyle Bediüzzaman, Osmanlı’nın gerileme-çöküş dönemlerinde ortaya çıkmış olan; “geri kalmışlığı İslam’a fatura eden, Batılılaşma adına, insanı, bütün değerlerden soyutlayan, homo-ekonomicus insan yetiştirme” projesi ve bunun devlet gücüyle yapılmak istenmesi anlayışını reddetmiş ve ideal olanın—yukarıda bazı örneklerini sunduğumuz—İslam’ın vazet-tiği hükümlere uygun, yeni bir ekonomik anlayış ve yeni bir toplumsal düzeninin sağlanması olduğunu ifade etmiştir.

Dipnotlar

1. Mustafa Akdağ, Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi-I, s. 359-368.
2. Sabri F. Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, s. 15.
3. Ali Özgüven, İktisat Bilimine Giriş, s. 47.
4. Age., s. 47.
5. Bediüzzaman Said Nursi, Hutbe-i Şamiye, s. 134.
6. Bediüzzaman Said Nursi, İşaratü’l-İ’caz, s. 88.
7. Ülgener, age., s. 15, 28.
8. Ahmet Güngör Sayar, Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması, s. 100, 101.

9. Age., s. 104.

10. Ülgener, age., s. 81.

Haşiye: Ey memurlar, Eski Said'in kırk beş sene evvel söylediği bu sözünden gücenmeyiniz.

11. Bediüzzaman Said Nursi, Münazarat, s. 78.

12. Sayar, s. 105.

13. İktisat Mecmuası, yıl: 2, sayı: 68, 22 Teşrinisani 1333.

14. Bryan S. Turner, Max Weber ve İslam, s. 194, 195.

15. Zafer Toprak, "Milli İktisat," TCTA, Cilt: 3, s. 740.

16. Agm., s. 744.

17. Agm., s. 742.

18. Bediüzzaman Said Nursi, Divan-ı Harb-i Örfi, s. 49.

19. Münazarat, s. 127.

20. Age., s. 89.

21. Bediüzzaman Said Nursi, Sünuhât, s. 61.

22. Bediüzzaman Said Nursi, Emirdağ Lahikası-I, s. 139.

23. Hutbe-i Şamiye, s. 124.

Hüseyin ÖZDEMİR